
DOLNOSRBSKÁ

MLUVNICE

Dolnosrbská mluvnice

Pětr Janaš

Recenzovali:

doc. PhDr. Markus Giger

prof. PhDr. Jiří Marvan, Ph.D.

Originalausgabe Domowina-Verlag GmbH, Ludowe nakładnistwo Domowina, Bautzen, 1984. /
Původní vydání Domowina-Verlag GmbH, Ludowe nakładnistwo Domowina, Budyšin, 1984.

Z německého originálu Niedersorbische Grammatik für den Schulgebrauch, vydaného
nakladatelstvím Domowina-Verlag GmbH, Ludowe nakładnistwo Domowina, roku 1984,
přeložil Richard Bígl.

Obálka Jan Šerých

Grafická úprava Kateřina Řezáčová

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2011

Text © Pětr Janaš, 1984

Translation © Richard Bígl, 2011

ISBN 978-80-246-1762-6

ISBN 978-80-246-2511-9 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

OBSAH

Předmluva k českému vydání	7
SOUSTAVA HLÁSEK	9
1 Fonetika a fonologie	11
2 Soustava samohlásek	12
3 Soustava souhlásek	18
4 Foném a grafém	30
5 Hlásková spojení	33
6 Přízvuk	34
TVAROSLOVÍ	37
1 Podstatné jméno	39
2 Přídavné jméno	79
3 Příslovce a příslovečný tvar	88
4 Predikativum	95
5 Číslovka	97
6 Zájmeno	118
7 Předložky	174
8 Spojky	204
9 Částice, modální slova, slůvko <i>nic</i> a morfémy zvané „částice“	212
10 Cítoslovce	216
11 Sloveso	218

PŘEDMLUVA K ČESKÉMU VYDÁNÍ

Je známo, že člověk může výborně ovládnout cizí řeč, a přece neprohlédne povahy jednotlivých slov, poněvadž nezná jejich vývoje a kořenů, a poněvadž mu zůstaly neznámy jejich souvislosti a ladění.

Martin Mosebach, *Der Mond und das Mädchen*
Carl Hanser Verlag, 2007

Postihnout duši dolnosrbského slova se Slovanovi ze sousední země jeví snazší nežli dnešnímu mladému Lužičanu, jehož východisko je téměř bez výjimky německé, který svého jazyka už nezdědil jako mateřského a z všedního domácího užívání se k němu donášejí pouze jeho vzácné a konservované zbytky.

Tak se zdá, že česky mluvícímu zájemci o dolnosrbštinu bude snáze proniknouti do hloubky její povahy. Na cestě k dokonalému rozumění a užívání nechť jej provází tato gramatika.

Jazykovědec, theoretik a badatel se však pozastaví – ne-li pohorší – nad nedostatkem jejího deskriptivního pojetí a hloubky, které však ani v tomto druhém, nyní poněkud rozsáhlejším, přepracování pro českou versi nebyly cílem pisatele, jenž následoval spíše tradiční didaktický záměr K. K. Daleje a B. Šwjely, jak jest patrné z předchozích vydání.

Karlu Kítu Dalejovi (1806–1892) a jeho *Malé učebnici k lehkému naučení dolnolužicko-srbské řeči*, Chotěbuz 1857, vděčíme za to, že se dolnosrbština na chotěbuzském gymnasiu stala na několik let maturitním předmětem. Knižka důležitá pro celé pokolení učitelů a žáků se roku 1891 dočkala svého čtvrtého a posledního vydání.

V téměř roce vyšlo od Dr. Korly Arnošta Muky (1854–1932), gymnasiálního učitele v saském Freibergu, roku 1887 podané a oceněné *Historicko-srovnávací hláskosloví a tvarosloví dolnosrbského (dolnolužickovenského) jazyka*. Soutěž byla vypsána s odůvodněním, že „dolnosrbština nebyla od Hauptmannovy gramatiky z roku 1761 znovu plně zpracována a toto dílo již neodpovídá nynějším požadavkům vědy.“

Co Muka doporučoval pro další vývoj nadnářečního spisovného jazyka, vložil chotěbuzský pastor Bogumil Šwjela (1873–1948) do své učebnice dolnosrbského jazyka, dílu prvního, mluvnice, 1906, a druhého, cvičebnice, 1911.

Přihlédneme-li k novému vydání z roku 1952, zpracovanému a pod titulem *Mluvnice dolnosrbského jazyka* vydaného Dr. Fridem Měťškem, pak Šwjelovo dílo po sedmdesát let spoluurčovalo vědění a dovednosti učitelstva a žactva.

Autorovi předkládané gramatiky, jenž vystudoval v Lipsku germanistiku a pedagogiku, připadl coby gymnasiálnímu učiteli roku 1971 (sjednání smlouvy) úkol vyhovět žádosti sorabistiky a napsat praktickou školní mluvnici dolnosrbštiny.

Tímto zadáním byl vymezen rámeček pro koncepci, obsah, výklad a formu. Očekávalo se, že vznikající dílo bude odrazet dobový stav slavistiky a, co se sorabistiky týče, též poslední výsledky probíhajících výzkumů, že zjednodušeně představí vědecký systém a definice, nepřítíc se soudobým didakticko-methodickým thesím a že popisným jazykem bude němčina.

Koncem roku 1974 dokončený rukopis, jehož autor mezitím vyučoval v Lužickosrbském učitelském ústavě v Budyšině, se po dobrozdání a několika úpravách dočkal v roce 1976 prvního vydání jako *Dolnosrbská mluvnice s dodatkem* „pro potřebu Lužickosrbského čtyřletého gymnasia“ a v roce 1984, poněkud přepracován, druhého vydání s týmž titulem a změněným podnázevem „pro školní potřebu“.

*

V zdejším jazykovém vyučování dnes již ledva užívaná kniha byla svého času v slovano- vědě vítána, jak o tom svědčí kritické recenze:

„Na konci těchto poznámek bych chtěla ještě jednou podtrhnout svoje vysoké hodnocení Janašovy gramatiky. Bez ohledu na základní funkci, kterou jí Janaš určil, bude cenným přírůstkem každé slavistické knihovny, každého jazykovědce se zájmem o typologii slovanských mluvnických soustav.“

Zuzana Topolińska, *Létopis A 28/2* (1981)

„Vzdor několika jazykovědcovým desideratům [...] jde v případě této nové dolnosrbské mluvnice o vůbec nejmodernější mluvnické zpracování slovanského jazyka. [...] Veliká přednost Janašovy gramatiky spočívá v důsledném zohledňování dnešního vývojového stavu dolnosrbského spisovného a lidového jazyka, sorabistiky (velmi zřetelně se projevují najmé výsledky studií H. Fassky) a obecné lingvistiky. Jest příznačné, že dnes nejmenší slovanský národ vlastní tak moderní mluvnici. Škole a slavistice by se měla stát nejen příručkou, nýbrž i podnětem.“

Josef Vintr, *Wiener Slavistischer Almanach*, 1978, svazek 2

Tyto posudky dodaly autorovi o téměř tři desetiletí později odvahy k přepracování gramatiky pro české vydání pražské university. Že to trvalo trochu déle než zamýšleno, jest přičítati méně záladnosti předmětu než stáří pisatelovu a jeho jiným, stále ještě dalekosáhlým úkolům.

Taktéž toto třetí, nyní české, vydání – připravované v prvním pětiletí nového věku – se pokouší stejně jako obě předchozí přihlížet k uveřejněným vědeckým poznatkům. Více se zří k *Mluvnici hornosrbského jazyka přítomnosti*, 1981, Helmuta Fašky a Siegfrieda Michalka, jakož i k jednotlivým mladším pojednáním.

Nakolik se podařilo vyjít vstříc požadavku, aby se mluvnice více přizpůsobila vysokoškolské výuce, ukáže čas. Poděkovat chci panu Dr. phil. Marku Gigrovi z Prahy za podněty k přepracování, panu Prof. Dr. Rolandu W. Martimu ze Saarbrückenu za rady, odkazy a opravy a zvláště pak panu Mgr. Richardu Bíglovi, Ph.D., jenž měl obtížné zadání upravit rukopis pro češtinu, přičemž uměl vždy trpělivě čekat na příští autorovu zásilku.

Chotěbuz, na podzim 2005

Pětr Janaš

SOUSTAVA HLÁSEK

1 FONETIKA A FONOLOGIE

Výklad hláskového systému spisovné dolnosrbštiny spočívá na vědě o hláskách, fonetice, a vědě o fonémech, fonologii. Podává se v souhlase s dosavadním stavem těchto věd, přičemž poukazuje na přítomný vývoj.

Fonetika se zabývá nejmenšími jazykovými jednotkami, zkoumá mluvní postupy, mluvní akt, artikulaci hlásek a jejich akustický vjem. Hlávka (fon) je základní fonetickou jednotkou, počet hlásek není omezen.

Fonologie se obírá významem a vzájemnými vztahy hlásek. Její základní jednotkou je foném, počet fonémů jednoho jazyka je omezen a vědecky definován.

Fonémy jsou jednotky rozlišované fonetickými příznaky majícími významotvornou funkci. Jsou ve vzájemných protikladech, jež způsobují změnu slovních významů.

Příklady opocic v spisovné dolnosrbštině, skrze něž dostávají slova jiný význam:

/h/ : /b/ *hyś – byś* ‚jíti – býti‘

/h/ : /ch/ *how – chow* ‚zde – úkryt‘

V prvním příkladě stojí proti sobě hlávky **h** a **b**, v druhém **h** a **ch**. Jestliže v příkladových slovech tyto hlávky zaměníme, slova dostanou jiný význam, hlávky jsou tudíž **fonémy**.

/p/ : /p̂/ *pas – p̂jas* ‚pas, pás – pes‘

/w/ : /ŵ/ *was – ŵjas* ‚vás – ves‘

Členy této opocice se liší tím, že **/p̂/** a **/ŵ/** jsou **palatalisované**, kdežto **/p/** a **/w/** **nepalatalisované**.

/p̂/ : /b̂/ *pity – bity* ‚pit – bit‘

/s/ : /z/ *kosa – koza* ‚kosa – koza‘

Členy této opocice se liší tím, že **/p̂/** a **/s/** jsou **neznělé**, zatímco **/b̂/** a **/z/** **znělé**.

Hlávky nepůsobící změny významu, nejsou fonémy; v takových případech mluvíme o **fonetických variantách**. Příklady ze spisovné dolnosrbštiny:

- Foném **/r/** se na základě původní slovanské artikulace realizuje jako **jazykové r** [r] nebo pod novějšími vlivy jako **čipkové r** [R].
- Foném **/i/** se po palatalisovaných konsonantech vyslovuje jako **i** [i] a po nepalatalisovaných jako **y** [+].
- Foném **/ž/** má posiční variantu **dž** [dʒ] vystupující jen po znělých sykavkách.

2 SOUSTAVA SAMOHLÁSEK

DOCHOVANÝ SYSTÉM

Spisovná dolnosrbština má 7 **samohláskových fonémů**, jež můžeme představit v **dvoutřídní** a **čtyřstupňové** trojúhelníkové soustavě:

Tento systém zohledňuje nejpodstatnější činitele samohláskového tvoření, postavení a funkci jazyka, součinnost rtů a stupeň otevření úst. Soustava liší samohláskovou třídu **jasných** vlastních tónů přední řady a **temných** vlastních tónů zadní řady.

1. Samohlásky **přední** řady: /i/, /ě/, /e/

Jazyk je blízko zubů, článkování se účastní jeho přední část.

2. Samohlásky **zadní** řady: /u/, /ó/, /o/, /a/

Jazyk je trochu zatažen.

Samohlásky /u/, /ó/, /o/ jsou labialisované. Při jejich článkování jsou rty zaokrouhleny.

Čtyřstupňovým nazýváme systém podle *čtveré otevřenosti*:

1. /i/ a /u/ jsou samohlásky s nejmenším stupněm otevření: hřbet jazyka je zdvižen vysoko k patru a ústní dutina otevřena **málo**. Hlávka *y* je temnější, zadní varianta fonému /i/, jazyk leží o něco záže než při variantě *ĭ*.

2. /ě/ a /ó/ jsou samohlásky s pološirokým stupněm otevření: jazyk je zdvižen a ústní dutina otevřena **téměř zpola**.

3. /e/ a /o/ jsou samohlásky s širokým stupněm otevření: jazyk je ve střední poloze a ústní dutina **zpola** otevřena.

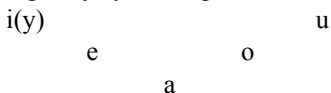
4. /a/ je samohlávka s největším stupněm otevření: jazyk je v nejnižším postavení a ústní dutina **široce** otevřena.

OTEVŘENÍ DOSAVADNÍHO SYSTÉMU

Spolupůsobením nářečního vývoje a jazykověpolitických opatření podléhá samohlásková soustava spisovné dolnosrbštiny snahám o redukci, které působí rozklad zděděného systému:

1. Dialekty se již delší dobu blíží v různých stupních k redukovanému vokálnímu systému, na jehož konci stojí dalekosáhlá změna fonému /ó/ v y [ɨ] nebo e [ɛ, popřípadě æ] a fonému /ě/ v 'e nebo e [ɛ, popř. æ], což vede k jejich splynutí s jinými fonémy.

Tak jest pro nářečí Dešna, severně od Chotěbuze, již v polovině minulého století doložen třístupňový systém s pěti vokálními fonémy,

zatímco jiné dialektické areály ještě vykazují dílčí systémy se sedmi vokálními fonémy ve čtyřech stupních, případně šesti vokálními fonémy v třech stupních (viz Helmut Faßke, *Die Vetschauer Mundart*. Domowina-Verlag 1964, s. 30).

2. V důsledku pravopisné reformy z roku 1952 se foném /ó/ již neoznačoval vlastním grafémem, nýbrž grafémem „o“.¹

Vlivem pravopisu na řeč a za podpory školy a učení byla výslovnost „ó“ v mluveném spisovném jazyce čím dál tím více vytlačována „o“, ačkoli po reformě z roku 1952 platila výslovnost /ó/ = ó nadále za spisovnou. (K postavením ó v tradičním spisovném jazyce viz s. 16–17)

3. Jazykověpolitické hnutí počínající po politickém sjednocení Německa sleduje svými opatřeními od druhé poloviny 90. let převzetí omezené samohláskové soustavy do spisovné dolnosrbštiny.

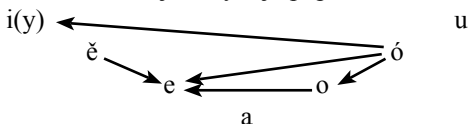
Nejzavedenější obměna ó – široké, delší e [ɛ], blízko ä [æ] –, jež se dneska slyší u zbývajících nářečních mluvčích v jednotlivých vsích na sever od Chotěbuze, se současně praktikuje jako spisovná výslovnost.²

Pro tento systém má ó funkci návěští. Roku 1995 bylo do orthoepie zavedeno jako „pomocné pravopisné znaménko“ (srov. Starosta, *Dolnoserbsko-nimski słownik*, Domowina-Verlag, Budyšin 1999, s. 19), jehož vymezení a užívání není totožné s tradičními pravidly pro foném /ó/ a grafém ó spisovného jazyka.

Nejnovější rozhodnutí – *Wuzjawjenje Dolnoserbškeje rěcneje komisije*, Nowy Casnik 28 z 11. 7. 2007, s. 3 – to potvrzují: ó bude napříště bráno za písmeno; ó se objevuje též před labiálami a velárami; ó se zachovává v nepřízvučné slabice; každé wo a po je povinně wó a pó. Spisovné výslovnostní varianty jsou: y (pólo = [p+lo]), e (pó póli = [pe peli]); wó wóze = [we weze), ó (kólaso = [kolaso]); odstraněno je ó = o (mój ≠ moj).

Kvůli tomu že je foném /ó/ (mezi /o/ a /u/) vyslovován už jen jednotlivými mluvčími, že se považuje za periferní a navzdory své spisovnosti se již běžně neučí, v blízké budoucnosti zřejmě z vokálního systému dolnosrbštiny zmizí.

Součinnost trojího vývoje popsaného v bodech 1. až 3. lze zjednodušeně zachytit takto:

¹ V rukopise z r. 1946 zdůraznil B. Šwjela užitečnost nepsání ó, přičemž výslovnost se měla zachovat a vysvětlit jednoduchou poučkou (viz Roland Marti, ó w dolnoserbšćinje. PHONUS, Saarbrücken 2007, s. 118–119).

² „Výklad fonologicky relevantních diferencí v hláskovém systému jednotlivých srbských dialektů“ se nachází v *Sorbischer Sprachatlas* 13, zpracovaném H. Faßkou, Domowina-Verlag, Budyšin 1990.

Z náčrtu se poznává, že ve shodě s dialektálním vývojem je odstraňováno také /ě/ a ve spisovné výslovnosti se dává přednost e [ɛ; ɛ:], např. *žělaś* = [zɛwaɕ], *srěbaś* = [srʲɛbaɕ]). To znamená podstatné nakročení k třístupňové vokální soustavě s pěti samohláskami.

Vokální fonémy spisovné dolnosrbštiny³

Oproti němčině a češtině není v srbštině fonologicky relevantní, významově rozlišující, jsou-li samohlásky dlouhé či krátké. V akcentované slabice jsou vokály trochu delší, v neakcentované trochu kratší.

Foném /a/

Stojí po konsonantech tvrdých (*carny* ‚černý‘, *tajaś* ‚táti‘, *bratś* ‚bratr‘) i měkkých (*pjas* ‚pes‘, *mjadwjeź* ‚medvěd‘, *žaseś* ‚deset‘).

Foném /e/

Stojí po tvrdých a měkkých souhláskách. V závislosti na pozici vystupuje

1. coby **zavřené e** jako v německém slově *geh'n*; zavřené **e** říkáme zpravidla před /r/ a /j/, jakož i mezi měkkými souhláskami

Příklady:

žeń ‚den‘, *mložeńc* ‚mládenec‘, *žeńska* ‚žena‘, *žělaśer* ‚dělník‘, *pepjer* ‚pepř‘, *šeśko* ‚bratranec‘, *wotejś* ‚odejítí‘, *zejgraś* ‚prohrátí‘, *nejwěcej* ‚nejvíce‘, *leśeś* ‚letěti‘, *mjenjej* ‚méně‘, *šele* ‚tele‘

2. coby **otevřené e** jako v německém slově *Brett*; otevřené **e** říkáváme ve všech ostatních postaveních

Příklady:

wen ‚ven‘, *deść* ‚děšť‘, *seś* ‚síti‘, *zeleny* ‚zelený‘, *žeden* ‚žádný‘, *derje* ‚dobře‘, *mjenaś* ‚hubovati‘, *wjednistwo* ‚vedení‘, *jenželski* ‚anglický‘, *leluja* ‚lilie‘, *njewjedro* ‚nečas, bouře‘, *jerjeg* ‚sled‘

Mezi měkkými konsonanty se /e/ objevuje též s poněkud vyšší polohou jazyka, čímž se blíží /ě/: *žeń*, *wjele*, *mjenjej*.

Cizí slova se zpravidla vyslovují s krátkým **otevřeným e** – *chemija*, *februar*, *demokratija*, *pedagogika* –, některá upřednostňují **e zavřené** – *šema*, *tema*, *teza*. Zhusta se při tom prosazuje německý vliv.

V několika slovech zaznívá **e zavřené** nebo **otevřené** – *šele* : *šele*; *zejmja* (ve starších spisích také tak psáno) : *zemja*; *pšejc* : *pšec* (obě lexikalizována).

V otevřené slabice se /e/ slyší též otevřeně [ɛ] – *šele*, *leśeś*, *jerjeg*, *reja*, *kabeja*, *pyrje*, *derje* –, po tvrdých a mezi tvrdými konsonanty ještě otevřeněji [æ] – *zele* > *zele*; *mech* > *mech*; *žeden* > *žeden*; *depaty* > *depaty*.

³ Výklad v zásadě sleduje systém ustálený a platný v době prvního vydání mluvnice. K jeho otevření viz s. 12–14.

Tato výslovnostní obměna vychází z jednotlivých dialektů a čím dál tím více proniká do standardní řeči. Toto se dále vztahuje především na změnu *ó* > *e* [ɛ, popř. æ]: *pótom* = petom; *kótary* = ketary; *mója* = meja; *póchóry* = pechery

Foném /ě/

Je specificky srbská hláska, jíž jiné slovanské jazyky neznají. Stojí **pouze po měkkých konsonantech a nikdy na začátku slova.**

Artikuluje se mezi *i* a *e*, vyžadujíc silného napnutí předních jazykových svalů; při pomalém vyslovování je vícedílnost této hlásky dobře slyšitelná: od *i* přes *j* k *e*.

Příklady:

lětaš ,létati⁴ , *žělaš* ,dělati⁴ , *naprědk* ,kupředu⁴ , *běžas* ,běžeti⁴ , *glědaš* ,hleděti⁴ , *město* ,město, místo⁴ , *ně* ,ne⁴

Po jednoslabičných předložkách se *ě* v pádových tvarech *špě* (*špa* ,pokoj⁴) a *šmě* (*šma* ,tma⁴) v nepřízvučné slabice vyslovuje jako *je*.

Příklady:

wę⁴ jšpě (říkej: wę jšp*je*) ,v jizbě⁴

pø jšmě (říkej: pø jšm*je*) ,po tmě⁴

ale: *w našej špě* ,v naší jizbě⁴ , *psi tajej smě* ,při takové tmě⁴

V různých dialektech klesá /ě/ v akcentované slabice, často však v neakcentované, na /e/. Ovšem vždy u základových morfémů *prědny*, *srědny*, *trěbny*. Tento jev přesahuje i do standardní mluvy.

Příklady:

Měto > Mjeto, *něto* > njeto, *zběraš* > zbjeraš, *mrěš* > mrješ, *drěš* > drješ

naželaš > nažeľaš, *wutrěwaš* < wutrjewaš, *psiwězaš* > psiwjezaš

V tiskovinách podle pravidel pravopisné reformy z r. 1952 se píší s *ě* následující slova a jejich odvozeniny: *nimy/nimski*, *gniwaš*, *spiwaš*, *žinsa*, *žiši*.

Foném /i/

Vyslovuje se dvěma způsoby: hláskami *i* a *y*.

Hláska *i* vystupuje pouze po měkkých souhláskách a zadopatrových *g* a *k*. Srbské *i* odpovídá jasnému, vysokému *i* v německých cizích slovech jako *Kilo*, *Kino*.

Příklady:

lipa ,lípa⁴ , *knigły* ,kniha⁴ , *zivadlo* ,divadlo⁴ , *wjeliki* ,velký⁴ , *drogi* ,drahý⁴ , *topiš* ,topiti⁴

Po tvrdých souhláskách a zadopatrovém /ch/ se foném /i/ realizuje temnější variantou *i*, jež je srovnatelná s *i* v německých slovech *Irrtum*, *Rippe*.

Příklady:

šyroki ,široký⁴ , *pytaš* ,hledati⁴ , *mys* ,mýti⁴ , *tuchyly* ,zatím⁴ , *suchy* ,suchý⁴ , *chypsiš* ,hoditi⁴

⁴ Tečka pod samohláskou označuje přízvučnou slabiku.

Slovní významy jsou určovány předcházejícími měkkými nebo tvrdými konsonanty.

Příklady:

biś : *byś* ,*bíti* : *býti*
piskaś : *pyskaś* ,*pískati* : *rýpati*
riś : *ryś* ,*řit* : *rýti*

Vinou přejetí německého hláskového systému stává ve výpůjčkách a cizích slovech po tvrdých sykavkách *i* místo *y*.

Příklady:

mašina > *mašina*, rasyzm > *rasizm*, cyl > *cil*, muzyka > *muzika*, rewolucyja > *rewolucija*

V některých starších přejímkách se naproti tomu zachovalo dolnosrbsky správné *y*.

Příklady:

lucyja ,*žluva*˘ *rozynki* ,*rozinky*˘ *kolacyja* ,*křtiny*˘

Standardní jazyk podléhá vlivům dialektů, jež mění *ó* na *y*, čímž se rozcházejí písmena s hláskami. To se dotýká též *ó* před labiálami a velárami (viz s. 13, bod 3; srov. Starosta, *Dolnosrbsko-nimski słownik*, LND 1999).

Příklady:

wóda /wyda/, *kótary* /kytary/, *póznaś* /pyznaś/, *póraś se* /pyraś se/
pówoglědaś /pyhogleđaś/, *pómazaś* /pymazaś/, *pókšacowaś* /pykšacowaś/

Foném /o/

Stojí po tvrdých i měkkých souhláskách.

Kromě postavení před /w/ se realizuje **otevřeně** jako v německých slovech *Sport*, *Tonne*.

Příklady:

śota ,*teta*˘ , *teliko* ,*tolik*˘ , *žo* ,*kde/kam*˘ , *dla togo* ,*proto*˘ , *blido* ,*stůl*˘ , *kogo* ,*koho*˘ , *plomje* ,*plamen*˘ , *brjog* ,*břeh*˘ , *dokul* ,*kam*˘

Před /w/, případně /l/, se realizuje **zavřeně** jako v německých slovech *holen*, *Mole*.

Příklady:

głowa ,*hlava*˘ , *stoł* ,*židle*˘ , *kowaś* ,*kovati*˘ , *kozol* ,*kozel*˘ , *krowow* ,*krav*˘ (gen. pl.), *žoły* ,*žlutý*˘

Pod vlivem dialektů se u některých slov, jež mají /o/ v první a druhé slabice, toto v nepřizvučné druhé slabice mění na *y* nebo *e* [+ε]. Týká se to např. slov: *sobota* [sob+ta/sobeta], *komora*, *pomoc*, *pomogaś*, *sromota*, *loboda*, *woboraś*.

Mluvčí, kteří se standardnímu jazyku učili po reformě z roku 1952, dávají v pozicích zrušeného grafému *ó* zhusta přednost *o*, např: *kólaso* = *kolaso*; *wóda* = *woda*; *wótpóraś* = *wotporas*, *pózlaška* = *pozlaška*, *mójo góle* = *mojo gole*.

Foném /ó/

Je specificky srbskou hláskou. Lze jej slyšet ještě u mluvčích z jihovýchodního nářečního areálu, méně u mluvčích standardního jazyka (viz s. 13).

Při článkování se rty vysouvají o něco více vpřed než u /o/, tón je nízký, jazyk leží trochu záze a výše než u /o/; podobá se *u* v německých slovech *Kurt*, *hurtig*.

Podle tradičních orthoepických (a příslušných do r. 1945 platných a teprve v r. 1952 změněných orthografických) pravidel vyslovujeme *ó* jen po tvrdých labiálách /b/, /p/, /m/, /w/ – avšak ne po *l* – a po velárách /g/, /k/, /ch/ v akcentované slabice, nenásleduje-li vzápětí labiála nebo velára.

Příklady:

bójaš se ‚báti se‘

pólo ‚pole‘

mój ‚můj‘

wóraś ‚orati‘

ale: *kłos* ‚klas‘, *młóśiś* ‚mlátiti‘, *młody* ‚mladý‘

góra ‚hora‘

kón ‚kůň‘

chóry ‚chorý‘

Podle těchto pravidel se /*ó*/ v nepřízvučné slabice střídá s /*o*/ následovně:

a) V předložkových spojeních alternuje /*ó*/ ve jméně s /*o*/, jestliže přízvuk leží na předložce.

Příklady:

dwór – na dwórje ‚dvůr – na dvoře‘

pólo – na poli ‚pole – na poli‘

gódy – do god ‚vánoce – do vánoc‘

kón – na konju

góra – pód goru

Zůstává-li však přízvuk na jméně, zachovává se též /*ó*/.

Příklady:

kónec – bżęze kónca ‚konec – bez konce‘

dwór – na mojom dwórje ‚dvůr – na mém dvoře‘
na mójom dwórje

wóla – z dobreju wólu ‚vůle – s dobrou vůlí‘

b) Ve složeninách se slabičnými předponami, jakož i *nje-*, popř. *nja-*, se střídá /*ó*/ s /*o*/.

Příklady:

kónčyś – dokońcyś ‚končiti – dokončiti‘

wóraś – pódwóraś ‚orati – zorati‘

bójaś se – ja se njebojm ‚báti se – já se nebojím‘

móc – ty njamożoś ‚moci – ty nemůžeš‘

chód – wuchod ‚chůze – východ‘

mócný – nāmocny ‚silný – násilný‘

Cizí slova těmto zákonitostem nepodléhají, zachovávajíce po velárách a labiálách původní *o*.

Příklady:

konflikt, politika, policaja, wolonter, moda

Foném /u/

Stojí po tvrdých i měkkých souhláskách. Při jeho článkování leží jazyk stažen, máje hřbet skoro na měkkém patře. Je středně dlouhý, podobně jako v německém slově *Mut*.

Příklady:

ruka ‚ruka‘, *muka* ‚mouka‘, *zub* ‚zub‘, *żurja* ‚dveře‘, *brjuch* ‚břicho‘, *jużny* ‚jižní‘

3 SOUSTAVA SOUHLÁSEK

Konsonantické fonémy dolnosrbského jazyka se k naučení správné artikulace vykládají z následujících hledisek:

- podle **způsobu artikulace**
- podle **místa artikulace**
- podle **palatalisace**
- podle **znělosti**
- podle chování v **slovním a větěném sandhi**

ZPŮSOB ARTIKULACE

Závisí na tom, jak je hacen nebo dočasně zastaven vzdušný proud. Podle toho lišíme souhlásky tvořené **závěrem**, **úžinou** nebo **závěrem s bezprostředně následující úžinou**.

Explosivy

1. Závěrové souhlásky

/b/ /b̥/
/p/ /p̥/
/d/ /d̥/
/t/ /t̥/
/g/ /g̥/
/k/ /k̥/

Při článkování závěrových souhlásek se utvořený závěr náhle otvírá a vzduch se žene ven.

U závěrových souhlásek palatalisovaných vzniká při otevření navíc vysoká přechodová hláska mezi *i* a *j*.

2. Závěrové souhlásky sonorní

/m/ /m̥/
/n/ /n̥/

Při článkování vzduch uniká nosní dutinou, u /**m̥**/ a /**n̥**/ dodatečně vzniká vysoká přechodová hláska mezi *i* a *j*.

Afrikáty

Jsou souhláskami šumovými.

Nejprve vzniká **závěr**, který okamžitě přechází do **úžiny**. Podle akustického dojmu se nazývají také **sibilantami**.

/c/

/č/

/č/

/dž/

dž¹

Spiranty

1. Úžinové souhlásky

/s/

/š/

/š/

/z/

/ž/

/ž/

/f/

/v/

/ch/

Při jejich článkování se na různých místech tvoří **úžina**.

Ve shodě s akustickým dojmem se /s/, /š/, /š/, /z/, /ž/, /ž/ nazývají **sibilantami**.

K /f/ a /v/: Nacházejí se jen ve výpůjčkách a cizích slovech, s nimiž byly přejaty z německé hláskové soustavy.

2. Úžinové souhlásky sonorní

/w/

/w/

/r/

/ř/

/l/²

/j/

/h/

U /r/ a /ř/ je výdechový proud v rychlejším sledu opakovaně **přerušován**.

U /l/ proud utíká **postranně**, ježto se úžina tvoří po obou stranách jazyka, mezitím co jazyčný hrot přiléhá.

MÍSTO ARTIKULACE

Labiály

1. Bilabiály

/b/

/b/

/p/

/p/

¹ **dž** je posiční variantou fonému /ž/.

² Foném /l/ vystupuje pouze nářečně.

/m/ /m̥/

/w/ /w̥/

Při článkování retnic se závěr nebo úžina tvoří mezi **oběma rty**.

2. Labiodentály

/f/

/v/

Při článkování retozubnic se úžina tvoří mezi **dolním rtem a horními řezáky**.

Dentály a alveoláry

1. Dentály

/d/

/t/

/c/

/s/

/z/

Při článkování retnic se úžina nebo závěr tvoří mezi **jazyčným hrotem a horními řezáky**.

2. Alveoláry

/n/ /n̥/

/r/ /r̥/

/l³/

Úžina nebo závěr se tvoří mezi **jazyčným hrotem a dásňovým výstupkem**.

Palatály

1. Prepalatály

/č/

/š/

/ž/

dž

/j/

Prepalatály se tvoří na **přední části tvrdého patra**. Při článkování se přední část jazyka kleme k předku tvrdého patra: u /š/ a /ž/ jazyčný hrot pevně doléhá k dolním řezákům, může ležet i před horními; u /č/ a /dž/ se nejdříve mezi jazyčným hrotem a dásňovým výstupkem tvoří závěr, který pak přechází do úžiny při přední části tvrdého patra.

U /j/ se tvoří úžina mezi střední částí jazyčného hřbetu a tvrdým patrem.

2. Palatály

/š/

/ž/

/č/

/dž/

³ Foném /l̥/ vystupuje pouze nářečně.